

Ю. А. Шлемен
Лексічныя сродкі абазначэння эмоцый
у зборніку Яраслава Сэйфэрта «Быць паэтам»

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;
yulenska.shlemen@mail.ru;
наук. кір. – Н. В. Івашына, канд. філал. навук, дац.

У артыкуле разглядаюцца лексічныя сродкі абазначэння эмоцый на прыкладзе зборніка «Быць паэтам» чэшскага лаўрэата Нобелеўскай прэміі Я. Сэйфэрта. Дадзены лірычны зборнік быў высока ацэнены крытыкай за яскравасць і эмацыйнасць кожнага вобразу, што дазваляе казаць пра наяўнасць разнастайных лексічных сродкаў для выражэння эмоцый. Мэтай навуковага даследавання з’яўляецца аналіз, класіфікацыя і падлік лексічных сродкаў, выкарыстаных чэшскім аўтарам у апошнім паэтычным зборніку, для пацвярджэння эмацыйнасці вершаў на моўным узроўні. У артыкуле прыведзена класіфікацыя лексічных сродкаў паводле падзелу, прапанаванага В. І. Шахоўскім, а таксама зроблены падлік часцін мовы, якія ўжытыя ў творах для перадачы эмацыйнасці.

Ключавыя словы: лексічныя сродкі; эматыўнасць; эмоцыі; зборнік «Быць паэтам»; паэт Яраслаў Сэйфэрт.

Эмоция (ад лац. *emovere* – узбуджаць, хваляваць) звычайна разумеецца як перажыванне, душэўнае хваляванне [1, с. 13]. Эмоцыі з’яўляюцца своеасаблівым сродкам стаўлення чалавека да навакольнага свету і лічацца неад’емнай часткай жыцця, аленосяць толькі суб’ектыўны характар. Паводле М. Наканечнага, істотнай прыкметай з’яўляецца палярнасць эмоцый. Кожная эмоцыя мае свой супрацьлеглы полюс: радасць – смутак, павага – пагарда, спачуванне – злараднасць і г. д. [2, с. 13]. Выражэнне эмацыянальнасці ў кожнай асобы праяўляецца праз жэсты, паводзіны, міміку і, галоўным чынам, праз маўленне. Эматыўнасць маўлення можа праяўляцца на фанетычным, марфалагічным, лексічным і сінтаксічным узроўні.

Да асноўных эмоцый, паводле Л. Бабенка, належаць натхненне, гора, смутак, літасць, злосць, любоў, радасць, страх, сорам, здзіўленне і г. д. [3, с. 144–188]. Варта зазначыць, што разнастайныя навукоўцы па-рознаму і па розных крытэрыях праводзілі даследаванні і апісвалі эмацыйную лексіку. Напрыклад, В. І. Шахоўскі адрознівае тры тыпы лексікі, якая адлюстроўвае

эмоцыі чалавека: 1) лексіка, якая называе, абазначвае эмоцыі чалавека (а менавіта дае ім імя, да прыкладу *love, fear*); 2) лексіка, якая апісвае эмоцыі (*he is angry, frightened*); 3) лексіка, якая выражае эмоцыі, дзе сама гэта эмоцыя не называецца, але маніфестуецца ў семантыцы слова (*darling, smashing* і г. д.) [4, с. 33].

Да першай вызначанай групы належаць словы розных часцін мовы, якія толькі дапамагаюць назваць эмоцыі чалавека. Дзеясловы, якія адлюстроўваюць розныя адценні пачуццяў: стан чалавека «*ale já se v duchu usmíval*» («але я ў душы ўсмíхаўся») [5, с. 14], «*latinu měl jsem ve škole rád*» («лацінская мова мне падабалася ў школе») [5, с. 14]; адносіны да іншых асоб «*a usmívej se na mě až do smrti*» («усмíхайся мне ажно да смерці») [5, с. 18], «*kterým strašili děti*» («якім пужалі дзяцей») [5, с. 35].

У складзе назоўнікаў вылучаюцца словы, якія а) абазначаюць эмоцыі: «*verše o lásce*» («вершы пра каханне») [5, с. 19], «*a strašná touha být třeba bez radosti, bez naděje*» («і страшная прага быць, напрыклад, без радасці, без надзеі») [5, с. 23]; б) называюць людзей, якія з'яўляюцца аб'ектам разнастайных пачуццяў: «*byla to píseň pro tebe, má milá*» («была гэта песня для цябе, мая дарагая») [5, с. 21], «*a vám, mé lásky*» («і вам, мае любімыя») [5, с. 13].

Для прыметнікаў у дадзеным выпадку ўласціва называць эмацыйныя ці псіхічныя прыкметы асобы або яе душэўны стан, а таксама стаўленне асобы да некаторых з'яў рэчаіснасці: «*pokorná, tichá a nežná*» («пакорлівая, ціхая і няшчотная») [5, с. 43], «*byly hrozivé*» («яны былі пагрозлівыя») [5, с. 46].

Прыслоўі дазваляюць адлюстраваць і абазначыць эмацыйную прымету пэўнага дзеяння: «*které se tak milostně rozvíly*» («якія пасля з любасцю расквітнелі») [5, с. 38], «*bojoval se smrti zuřivě!*» («ён змагаўся са смерцю раз'юшана!») [5, с. 90].

Словы катэгорыі стану дапамагаюць перадаць назвы станаў чалавека: «*škoda jen, že nám neprozradil*» («шкада толькі, што ён нам не выдаў») [5, с. 62].

А. Доўгаль адзначае, што «акрамя лексікі, якая называе эмоцыі, у першую групу ўключаюцца словы, што ўжываюцца для называння ці апісання эмацыянальных кінем (мімічных і жэставых), так званая жэставая лексіка» [6, с. 68]. У зборніку сустракаецца эмацыянальная кінема: «*a umírala statečně s úsměvem*» («і памірала мужная з усмешкай») [5, с. 43].

У склад другой групы ўваходзяць словы, што ўжываюцца для канкрэтнага і непасрэднага выражэння эмоцый. Напрыклад, выклічнікі, якія

выкарыстоўваюцца толькі як знакі для перадачы эмацыйна-валявых рэакцый асобы. Эмацыйныя выклічнікі могуць перадаць даволі шырокі спектр разнастайных пачуццяў, пачынаючы ад шкадавання і незадаволенасці да захаплення і адабрэння: «*a dávám sbohem milovaným očím*» («і кажу “**бывай**” любімым вачам») [5, с. 58], «*Adieu!*» («**Бывай!**») [5, с. 52]. Некаторыя выклічнікі маюць больш акрэсленае значэнне, напрыклад, эматыўны выклічнік *божа* можа выражаць абурэнне («*prokrista, zalkala by matka*» («**божа**, прамовіла б матка») [5, с. 87]), захапленне («*májové noci patřivaly milencům, můj bože!*» («майскія ночы належалі каханкам, **мой божа!**») [5, с. 41]) ці расчараванне («*Ale proboha!*» («Але **дзеля бога!**») [5, с. 21]).

Важную ролю ў перадачы эмоцый адыгрываюць і эмацыйна-экспрэсіўныя часціцы, якія па сутнасці сваёй не маюць яскрава выражанага лексічнага значэння, паколькі іх значэнне высвятляецца паводле таго, якое дадатковае адценне яны надаюць іншым часціцам мовы: «*A přece byla!*» («**І ўсё ж такі** яна была!») [5, с. 32], «*Už aby prokletá válka skončila! Už aby!*» («**Ужо** каб праклятая вайна закончылася! **Ужо** каб!») [5, с. 42].

У семантыцы некаторых самастойных часцін мовы, напрыклад, назоўнікаў, прыметнікаў ці займеннікаў, якія выкарыстоўваюцца для выражэння эмацыйнасці, можа ўжо прысутнічаць эмацыйны кампанент у лексічным значэнні слова. У зборніку такія кампаненты сустракаюцца, аднак яны маюць у сваім лексічным значэнні дадатковую адмоўную канатацыю ці экспрэсіўную афарбоўку: «*Modlím se za tebe, ty nevděčníku!*» («**малюся за цябе, ты няўдзячны чалавек!**») [5, с. 14], «*jen kohout, ten starý rváč*» («**толькі певень, той стары задзіра**») [5, с. 46], «*Padouch!*» («**Нягоднік!**») [5, с. 47].

Да трэцяй групы, вылучанай В. Шахоўскім, адносяцца словы, якія выражаюць лексічную эмацыйнасць праз пэўныя фармальныя паказчыкі, напрыклад, словаўтваральныя прэфіксы ці суфіксы. Я. Сэйфэрт не ўжываў лексічныя сродкі для выражэння эмоцый з дадзенай групы, паколькі ў вершах прысутнічаюць разнастайныя тропы, якія таксама дазваляюць аўтару на лексічным узроўні выразіць эмоцыі: метафара «*píseň, která mi nedovolila odejít*» («**песня, якая не дазволіла мне сысці**») [5, с. 103], персаніфікацыя «*varhany zavzlykaly a ustaly*» («**арганы ўсхліпнулі і заціхлі**») [5, с. 103], параўнанне «*mlčel bych / jako pták*» («**маўчаў бы / як птушка**») [5, с. 104].

Колькасны складнік кожнага лексічнага кампанента прадстаўлены ў табліцы (табл. 1).

Табліца

Колькасны складнік лексічных сродкаў для выражэння эмоцый у зборніку Я. Сэйфэрта «Быць паэтам»

Лексічныя сродкі для перадачы эмоцый	Колькасць выказванняў з дадзеным лексічным сродкам (усяго 86 выказванняў – 100 %)
Дзеясловы	12 (13,95 %)
Назоўнікі	21 (24,42 %)
Прыметнікі	24 (27,91 %)
Прыслоўі	6 (6,98 %)
Прэдыкатывы	1 (1,16 %)
Кінемы	1 (1,16 %)
Выклічнікі	9 (10,47 %)
Часціцы	7 (8,14 %)
Эмацыйныя кампаненты ў самастойных часцінах мовы (наз., займ., прым.)	5 (5,81 %)

Такім чынам, колькасны складнік лексічных адзінак у зборніку Я. Сэйфэрта «Быць паэтам» прадстаўлены рознымі моўнымі адзінкамі. Так, першай групе, вылучанай В. Шахоўскім, належаць 65 адзінак (на 86 лексічных сродкаў ва ўсім зборніку), а да другой групы адносіцца толькі 21 адзінка. Большасць прааналізаваных лексічных сродкаў маюць станоўчую канатацыю, паколькі чэшскі паэт звяртаецца да тэмы кахання і любові да паэзіі. Аднак сустракаюцца пэўныя адзінкі, у якіх закладзена адмоўная канатацыя, што ў большай ступені залежыць ад асноўнай ідэі саміх вершаў, якія з дапамогай прыёму рэтраспекцыі апісваюць вайну і ўспаміны лірычнага героя, звязаныя з гэтай падзеяй. Аналіз дазваляе ўпэўніцца ў тым, што Я. Сэйфэрт выбраў шырокі спектр лексічных сродкаў для свайго апошняга паэтычнага зборніка. Гэта зрабіла вершы яскравымі, запамінальнымі і, галоўным чынам, эмацыйнымі, а таму дадзены лірычны зборнік быў высока ацэнены крытыкай і чытачамі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. СПб : Питер, 2001.
2. Nakonečný M. Lidské emoce. Praha : Academia, 2000. S. 335.
3. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск : Из-во Урал. ун-та, 1989.
4. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. М. : Издательство ЛКИ, 2008.
5. Seifert J. Býti básníkem. Praha : Československý spisovatel, 1984. S. 112.

6. *Доўгаль А. В.* Тыпалогія лексічных сродкаў абазначэння эмоцый у сучаснай беларускай мове // Даследаванні па германскай і славянскай філалогіі = Acta Gennano-Slavica: зборнік навуковых артыкулаў / пад рэд. Я. Я. Іванова. Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2008. Вып. 3. С. 67–75.